

QUEEN MARY OF BYZANTIUM AND GEORGIA
ბიზანტიის დედოფალი მარიამ ბაგრატიონი და საქართველო

Alexandre Otarashvili

Ph.D. in History Iakob Gogebashvili Telavi State University
Department of History
1 Georgian University Str. Telavi, Georgia
ORCID:0000-00023431-1283
Aleqsandre720917@gmail.com
+995551547642

Nunu Mikeladze

Ph.D. in History Iakob Gogebashvili Telavi State University
Department of History
1 Georgian University Str. Telavi, Georgia
ORCID:0000-0002-0000-8737
Nunu.mikeladze@tesau.edu.ge
+995551534476

Abstract

The paper discusses the life and political activities of Mariam Bagrationi in Byzantium and Georgia through historical sources and literature. His aspirations for supremacy at the Byzantine imperial court were associated with great conflicting struggles.

Mariam Bagrationi was a great political figure and experienced many hardships in her life. She actually ruled the Byzantine Empire and became such a successful figure that although the Byzantines did not spare other nations than the Greeks, the Byzantine historians of that time could not hide their admiration for her mind and beauty. The queen, who was the first person in the superpower of the world, did not forget her country and helped to introduce the necessary reforms, build Georgian churches and monasteries and educate Georgian youth.

Key words: Georgia, Byzantium, Empire, Queen, Constantinople, Turkish-Seljuks, Reforms

ალექსანდრე ოთარაშვილი

იაკობ გოგებაშვილის სახელობის თელავის სახელმწიფო
 უნივერსიტეტის ისტორიის დეპარტამენტი
 ისტორიის დოქტორი,
 მის. საქართველო, ქ. თელავი, ქართული უნივერსიტეტის ქ. No 1
 ORCID:0000-00023431-1283
Aleqsandre720917@gmail.com
 +995551547642

ნუნუ მიქელაძე

იაკობ გოგებაშვილის სახელობის თელავის სახელმწიფო
 უნივერსიტეტის ისტორიის დეპარტამენტი
 ისტორიის დოქტორი,
 მის. საქართველო, ქ. თელავი, ქართული უნივერსიტეტის ქ. No 1
 ORCID:0000-0002-0000-8737
Nunu.miqeladze@tesau.edu.ge
 +995551534476

აბსტრაქტი

წარმოდგენილ ნაშრომში ისტორიული წყაროებისა და ლიტერატურის მეშვეობით განხილულია მარიამ ბაგრატიონის ცხოვრება და პოლიტიკური მოღვაწეობა ბიზანტიასა და საქართველოში. მისი სწრაფვა ბიზანტიის საიმპერატორო კარზე პირველობისათვის, რომელიც დიდ წინააღმდეგობრივ ბრძოლებთან იყო დაკავშირებული.

მარიამ ბაგრატიონი დიდი პოლიტიკური მოღვაწე იყო და ძალიან ბევრი ცხოვრებისეული ქარტეხილი გადაიტანა. ის რეალურად მართავდა ბიზანტიის იმპერიას. იმდენად წარმატებული მოღვაწე გახდა, რომ მიუხედავად იმისა, ბიზანტიელები სხვა ერებს არ წყალობდნენ, გარდა ბერძნებისა, მაშინდელი ბიზანტიელი ისტორიკოსები ვერ მალავდნენ აღფრთოვანებას მისი გონების და სილამაზის წინაშე. დედოფალი, რომელიც მაშინდელი სამყაროს სუპერსახელმწიფოს პირველ პირად მოვლენილიყო, არ ივიწყებდა თავის ქვეყანას და ეხმარებოდა საჭირო რეფორმების გატარებაში, ქართული ეკლესია-მონასტრების მშენებლობაში და ქართველი ახალგაზრდების სწავლა-განათლების მიღებაში.

საკვანძო სიტყვები: საქართველო, ბიზანტია, იმპერია, დედოფალი, კონსტანტინოპოლი, თურქ-სელჩუკები, რეფორმები

შესავალი. მარიამ (მართა) ბაგრატიონი საქართველოს მეფე ბაგრატ IV-ისა და დედოფალ ბორენა ალანელის ქალიშვილი დაიბადა 1050 წელს საქართველოში. ისტორიულად ცნობილია, რომ დედამისი, დედოფალი ბორენა ლამაზი და გონიერი ქალი იყო და მარიამიც გარეგნულად ძალიან ჰგავდა დედას. სწორედ ამიტომ ბიზანტიაში გათხოვების შემდეგ მას მეტსახელად „ალანელი“ მიანიჭეს. დედოფალი ბორენა, ალან-ოსთა მეფის, ურდურეს ასული იყო, მამამისი და მმა ბაგრატ IV-ს დიდად ეხმარებოდა

თურქებისა და განძის მთავრის წინააღმდეგ ბრძოლებში. მარიამის დაბადებისას საქართველოში მეტად მძიმე სიტუაცია იყო. კახეთ-ჰერეთის განდგომასა და თურქების შემოსევებს ემატებოდა კლდეკარის ერისთავ ლიპარტ ბაღვაშის ურჩობაც, რომელსაც აქტიურად ეხმარებოდა ბიზანტიის იმპერია. ბიზანტია საქართველოში მეტოქესა და მტერს ხედავდა, რის გამოც ყველანაირად ცდილობდა მისი გაერთიანებისათვის ხელის შეშლას.

მეთოდები. კვლევა ძირითადად ეფუძნება ისტორიულ-შედარებით კვლევის მეთოდს. ასევე გამოყენებულია მიზეზ - შედეგობრივი ანალიზის, სინთეზისა და ანალიზის მეთოდები.

შედეგები:

1. საგულისხმოა, რომ მარიამ დედოფალი იბრძოდა თავისი პოლიტიკური მდგომარეობის გასამყარებლად;
2. ცდილობდა საკუთარი შვილის ბიზანტიის ტახტზე დამკვიდრებას;
3. მონაწილეობას იღებდა საკუთარი ქვეყნის კულტურულ წინსვლაში.

მსჯელობა. დისკუსია. 1052 წელს ბაგრატ IV თავის ორი წლის ასულ მარიამთან, დედა-დედოფალ მარიამ არწრუნთან (ბაგრატის დედა) და დიდ ამაღასთან ერთად გაემგზავრა კონსტანტინოპოლში. იმავე დროს მან იმპერატორს ლიპარტთან შერიგების შუამდგომლობა სთხოვა [ენციკლოპედია, ტ. II, 1977:129]. იმპერატორ კონსტანტინე მონომახისა და ბაღვაშთა საგვარეულო ინტრიგებს, ბაგრატის, დედოფალ მარიამ არწრუნისა და მცირეწლოვანი მართას სამწლიანი ტყვეობა მოჰყვა ბიზანტიის სამეფო კარზე. ამ ტყვეობის დროს, 1055 წლის იანვარში გარდაიცვალა კონსტანტინე მონომახი, რომელსაც შვილი არ დარჩა. ამის გამო, ბიზანტიის ტახტზე იმპერატორ კონსტანტინე VIII-ის ასული, დედოფალი თეოდორა ავიდა. თეოდორა დიდად მოხიბლული დარჩა ბაგრატის მცირეწლოვანი ქალიშვილით და საქართველოს მეფეს სთხოვა მარიამი მისთვის მიეშვილებინათ. ბაგრატ IV-სა და დედოფალ მარიამს სხვა გზა არ დარჩათ, რის გამოც მათ მარიამი კონსტანტინოპოლში დატოვეს [აბაშიძე, ბახტაძე, ჯანელიძე, 2013:128].

მარიამი ბიზანტიის კარზე მალევე გახდა ცნობილი თავისი სილამაზითა და გონიერებით. იგი ძალიან უყვარდა დედოფალ თეოდორასაც, რომელიც უშვილო ქალი იყო და ის საკუთარი ქალიშვილივით მიიღო. თუმცა, თეოდორა მალევე გარდაიცვალა. აღსანიშნავია, რომ დედოფალ თეოდორას დაკრძალვას ქართველებიც ესწრებოდნენ, მათ შორის გიორგი მთაწმინდელი. მარიამის მშვენიერებით აღტაცებულმა გიორგი მთაწმინდელმა წამოიძახა: „უწყოდეთ, ყოველთა, ვითარმედ დღეს დედოფალი განვიდა და დედოფალი შემოვიდა“ [გეორგიკა, ტ. VI, 1966:113]. თეოდორას დაკრძალვის შემდეგ, ქართული დელეგაცია მარიამთან ერთად ცოტახანს გააჩერეს კონსტანტინოპოლში, შემდეგ კი საქართველოში დააბრუნეს [ჯავახიშვილი, ტ. II, 1965:154].

1059 წელს კონსტანტინოპოლის ტახტზე ავიდა კონსტანტინე X დუკა. „თეოდორას გარდაცვალების შემდეგ (1056 წ.) დუკიწმან მოითხოვა მართა რძლად და როდესაც გიორგი მთაწმინდელი საქართველოში ყოფნის შემდეგ დაბრუნდა კონსტანტინეპოლში, კონსტანტინე დუკიწმან რძლად მოიყვანა მართა“ [გეორგიკა, ტ. VI, 1966:118]. ამ დროს ბაგრატ მეფე ძალიან საჭირო გახდა ბიზანტიისთვის, რადგან აღმოსავლეთში დიდი მარცხი განიცადეს ბერძნებმა თურქ-სელჩუკებისგან. ამ რეგიონში კი უძლიერესი ქრისტიანი ხელმწიფე ბაგრატ IV იყო. ბაგრატი ამ შემთავაზებას სიხარულით

დასთანხმდა, რის შემდეგაც მარიამი დიდი ძღვენიტა და შესაფერისი ამალით კონსტანტინოპოლში გააგზავნეს, რათა მომავალ იმპერატორზე დაქორწინებულიყო.

1065 წელს მარიამი ცოლად გაჰყვა კონსტანტინე X-ის ვაჟს მიხეილ დუკას (1050-1090) [ენციკლოპედია, ტ. VI, 1983:439]. კონსტანტინოპოლში გადასვლიდან პირველ წლებში, მიუხედავად უცხოური წარმომავლობისა, მარიამმა მალევე მოიპოვა ავტორიტეტი ბიზანტიის სამეფო კარზე (რასაც სხვა ფაქტორებთან ერთად ადასტურებს 1070 წელს გამოცემული ბიზანტიური ბრინჯაოს მონეტა, რომელზეც დედოფალი მარიამია გამოსახული). ეს ქორწინება განსაკუთრებული იყო, რაც იმით იყო განპირობებული, რომ მიხეილისა და მარიამის ქორწინება მიმართული იყო საქართველო-ბიზანტიის გაერთიანებისაკენ მუსულმანი თურქ-სელჩუკების წინააღმდეგ.

იმპერატორი კონსტანტინე X 1067 წელს გარდაიცვალა, თუმცა ტახტზე მისი ვაჟი მიხეილი ვერ ავიდა. იმპერატორის სიკვდილის შემდეგ კაპადოკიელმა დიდგვაროვანმა რომანოზ დიოგენემ აჯანყება მოაწყო ტახტის ხელში ჩასაგდებად, მაგრამ დამარცხდა და შეიპყრეს. საპრობილედან იგი ქვირვ დედოფალ ევდოკიას წყალობით გაათავისუფლეს, რომელზეც მან მალევე იქორწინა და ბიზანტიის იმპერატორიც გახდა რომანოზ IV-ის სახელით. რომანოზ IV მეფობის პირველ წლებში წარმატებით ებრძოდა თურქ-სელჩუკებს, თუმცა 1071 წელს მანასკერტთან ბრძოლაში სულთანმა ალფ-არსლანმა ბიზანტიელები სასტიკად დაამარცხა და თვით იმპერატორიც ტყვედ ჩაიგდო. საზავო მოლაპარაკების პირობებით, ალფ-არსლანმა რომანოზი ტყვეობიდან გაათავისუფლა. მისი დატყვევებით მარიამმა და მისმა მოკავშირეებმა ისარგებლეს, სახელმწიფო გადატრიალება მოაწყვეს და ტახტზე მიხეილ VII დასვეს.

1072 წელს, ზაგრატ IV გარდაიცვალა, საქართველოს ახალი მეფე კი მისი ძმა — გიორგი II გახდა. 1074 წელს დედოფალ მარიამს ტახტის მემკვიდრე კონსტანტინე შეეძინა.

მანასკერტთან ბრძოლამ გზა გაუხსნა თურქებს ბიზანტიის კუთვნილ ანატოლიაში და ახლო აღმოსავლურ პროვინციებში დასახლებისა. ამას დაემატა ბალკანელი ხალხების აჯანყებები და გადასახადების გაზრდა, რამაც ხალხში დიდი უკმაყოფილება გამოიწვია და ბიზანტიელებმა 1078 წლის გაზაფხულზე მიხეილ VII-ის მმართველობა დაამხეს და იძულებით გამოკეტეს მონასტერში. იმავე წელს კი ტახტზე ნიკიფორე III ბოტანიატე ავიდა. ამ ამბის შემდეგ მარიამი თავის ვაჟ კონსტანტინესთან ერთად პეტრიწონის მონასტერში გაემგზავრა, თუმცა იგი მონაზვნად არ აღკვეცილა. იგი პეტრიწონში საიმპერატორო კარზე დაბრუნებისა და ვაჟისათვის ტახტის დაუფლების გეგმებს აწყობდა.

1078 წელს იმპერატორმა ნიკიფორე III - მ მარიამზე იქორწინა [გეორგიკა, ტ. VI, 1966:37]. დედოფალმა ჯერ კონსტანტინოპოლის პატრიარქისაგან მიიღო მიხეილთან განქორწინების ნებართვა, შემდეგ კი ნიკიფორეს ჩამოართვა პირობა, რომ იგი ქორწინების შემდეგ თავის მემკვიდრედ მის ვაჟს — კონსტანტინეს გამოაცხადებდა [ენციკლოპედია, ტ. VI, 1983:439]. იმპერატორი ცხადია დასთანხმდა მის ამ მოთხოვნას. ამის გარდა ნიკიფორემ ადგილ-მამულები უბოძა თრაკიაში და მისი სურვილისამებრ იქ ახალი ეკლესია-მონასტრების ასაშენებლად დიდი სახსრებიც გამოუყო და მის სახელზე იმპერატორის ბრძანებით დედოფლის გამოსახულებიანი ვერცხლის მონეტებიც მოაჭრევინა.

დედოფლის მთავარი მიზანი სწორედ თავისი ვაჟის ტახტზე აყვანა იყო, რისთვისაც იგი ყველაფერს აკეთებდა. სწორედ ამიტომ, მარიამი შეეკრა ნიკიფორეს მმართველობით უკმაყოფილო კაპადოკიელ დიდგვაროვან ძმებ ალექსი და ისააკ კომნენოსებს. განსაკუთრებით აღსანიშნავია მისი კავშირი ალექსი კომნენოსთან. ალექსი

მარიამს მისი ვაჟის ტახტის მემკვიდრედ გამოცხადებას დაჰპირდა იმ შემთხვევაში, თუ იგი ნიკიფორეს ჩამოგდებაში დაეხმარებოდა. მალევე დედოფალსა და კომნენოსებს მიემხრო ბიზანტიის აღმოსავლური ჯარების დიდი დომესტიკოსი გრიგოლ ბაკურიანის ძე.

1081 წლის დაამხეს იმპერატორ ნიკიფორე III-ის მმართველობა და ტახტზე ალექსი I კომნენოსი ავიდა [გეორგიკა, ტ. VI, 1966:61]. მას შემდეგ, რაც ალექსიმ კონსტანტინოპოლი აიღო და საიმპერატორო ტახტზე ავიდა, მარიამმა მართალია დაკარგა დედოფლის წოდება, თუმცა პირველად ბიზანტიის იმპერიის ისტორიაში, წინამორბედი იმპერატორის ცოლს დედოფლის აბსოლუტურად ყველა უფლებამოსილება შეუნარჩუნდა.

ამრიგად, მან მხოლოდ ოფიციალურად დაკარგა გვირგვინი, რეალურად კი იგი კვლავ დედოფლის ძალაუფლებით სარგებლობდა. ასევე მისი მოთხოვნით, ახალმა იმპერატორმა დედოფალს ოქროს ბეჭედდასმული წერილობითი დასტური მისცა, იმის თაობაზე, რომ მისი ვაჟი კონსტანტინე იმპერატორის თანამმართველი გახდებოდა.

დედოფალი მარიამი ხშირად სტუმრობდა სამეფო კარს, სადაც იგი იმპერატორ ალექსი I-თან მოლაპარაკებებს აწარმოებდა. მათი შეთანხმებით, იმპერატორის უფროსი ასული, ანა კომნენა ცოლად უნდა გაჰყოლოდა მარიამის ვაჟ კონსტანტინეს [გეორგიკა, ტ. VI, 1966:88]. ვინაიდან ალექსის იმ დროისათვის ვაჟი არ ჰყავდა, სწორედ კონსტანტინე მოიაზრებოდა მის მემკვიდრედ და სწორედ მისი უფლებების გასამყარებლად იგეგმებოდა ეს პოლიტიკური ქორწინება. მალევე იმპერატორმა დედოფალ მარიამს სამეფო ოქროს ბეჭედი გადასცა, რომლითაც მისი ყოველი ნება-სურვილი, რომელიც ამ ბეჭდით იქნებოდა დადასტურებული, უსიტყვოდ უნდა ასრულებულიყო. ამით მარიამი სრულად დაკმაყოფილებული აღმოჩნდა, რადგან მისი ვაჟი ტახტის მემკვიდრე იყო, თავად კი როგორც დედოფალი ისე ცხოვრობდა. ამის შემდეგ მალევე მარიამ დედოფალმა ოფიციალურად გამოაცხადა კონსტანტინე და ანა კომნენას ნიშნობის ამბავი.

კონსტანტინეს თანამმართველობამ სულ რამდენიმე წელს გასტანა. 1087 წელს იმპერატორ ალექსის ვაჟი შეეძინა, სახელად იოანე, რომელიც მან თავის თანამმართველად დაინიშნა (1081 წელს იმპერატორმა ალექსი კომნენოსმა მარიამთან წინასწარ დადებული პირობის თანახმად, კონსტანტინე ტახტის მემკვიდრედ გამოაცხადა). 1092 წელს კი პირობა დაარღვია და მარიამი იძულებული გახდა მონაზვნად აღკვეცილიყო. იგი მაინც განაგრძობდა ბრძოლას შვილისათვის ბიზანტიის ტახტის მოსაპოვებლად [ენციკლოპედია, ტ. VI, 1983:439].

1096 წელს კონსტანტინე გარდაიცვალა. დედოფალი მარიამიც კონსტანტინეპოლიდან გაამევეს, რომელიც ნიკიფორე III-ის მიერ ნაჩუქარ თრაკიის მამულში დასახლდა [<http://www.nplg.gov.ge/emigrants/ka/00000102>]. მარიამის სამფლობელოები მოიცავდა თანამედროვე თრაკიისა და სამხრეთ ბულგარეთის ტერიტორიებს, რომელსაც გასასვლელი ჰქონდა ეგეოსის ზღვაზე. პირადი ტრაგედიის მიუხედავად, დედოფალმა მარიამმა მოიკრიბა ძალა და თავისი ცხოვრება სასულიერო მოღვაწეობას მიუძღვნა. მას ახლო ურთიერთობა ჰქონდა ბიზანტიაში მოღვაწე ქართველ ბერებთან და პოლიტიკოსებთან. იგი შესაწირავს უგზავნიდა ათონის ივერთა მონასტერს. დედოფალი მეგობრობდა აღმოსავლეთის დიდ დომესტიკოს გრიგოლ ბაკურიანის ძესთან.

მარიამის სახელი მოიხსენიება პალესტინის ქართულ სავანეებსა და იერუსალიმის დედათა მონასტერში. მან გადასახადებისაგან გაათავისუფლა ათონის ივერთა მონასტერი და შესწირა მას ადგილ-მამული, ხოლო იერუსალიმში, დედასთან, საქართველოს დედოფალ ბორენასთან ერთად ააშენა ცნობილი მონასტერი — კაპათა. ეს მონასტერი ქართული მწიგნობრობის თვალსაჩინო კერად იქცა [ენციკლოპედია, ტ. VI, 1983:439].

დედოფალი მარიამი ყოველთვის დიდი სიყვარულითა და პატრიოტობით ხასიათდებოდა, როდესაც საქმე საქართველოს ეხებოდა. მისი ბიზანტიური ქორწინების მიზანიც სწორედ საქართველოს ურთიერთობების დათბობა იყო მეზობელ სახელმწიფოსთან. აქედან გამომდინარე, მარიამ დედოფლის მოღვაწეობა საერთოდ მნიშვნელოვან ადგილს იჭერს XI-XII საუკუნეების ბიზანტიელი ისტორიკოსების შრომებში [საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. III, 1979:17]. მას შემდეგ, რაც 1089 წელს გიორგი გადადგა და ტახტზე მისი ვაჟი დავით IV ავიდა, კიდევ უფრო გაიზარდა მარიამის კონტაქტი სამშობლოსთან. დავითი ყოველთვის დიდ პატივს სცემდა მარიამს. ამიერიდან მარიამ დედოფალი გამოსახული იყო არა მხოლოდ ბიზანტიურ ოქრო-ვერცხლის მონეტებზე, არამედ ქართულ ხატებზეც. დავით აღმაშენებელს ეხმარებოდა საეკლესიო და სახელმწიფო რეფორმების გატარებაში. სწორედ რომ დედოფალ მარიამის შთაგონებით დააარსა დავით აღმაშენებელმა გელათის აკადემია. სპეციალურად გელათის აკადემიისთვის, მარიამმა დავითს ხახულიდან ღვთისმშობლის სასწაულმოქმედი ხატი გაუგზავნა. მარიამის ხელშეწყობით დავითი აკადემიის წარჩინებულ კურსდამთავრებულებს ბიზანტიაში აგზავნიდა უმაღლესი განათლების მისაღებად, რადგან იმ დროისათვის სწორედ ბიზანტია იყო მთელ მსოფლიოში განათლების საუკეთესო ცენტრი. უკვე განათლებამიღებულ ქართველებს, მარიამი აბრუნებდა მშობლიურ საქართველოში, სადაც დავითი მათ სახელმწიფო სამსახურებში აყენებდა.

მარიამის რჩევით, 1104 წელს დავით IV-მ რუის-ურბნისის საეკლესიო კრება მოაწყო, რა დროსაც მარიამი მიწვეული იყო აღნიშნულ კრებაზე საპატიო სტუმრად. რუის-ურბნისის საეკლესიო კრებას მსოფლიო საეკლესიო კრების მსგავსი სამზადისი გაუწია მარიამმა, რითაც ხაზი გაუსვეს მის საგანგებო და განსაკუთრებულ მნიშვნელობას.

კრებამ დავით აღმაშენებლის მომხრეთა ხაზი გაატარა და მიიღო მეტად მნიშვნელოვანი დადგენილებები: ე. წ. ძეგლისწერა (რუის-ურბნისის ძეგლისწერა), რომლის ძალითაც გადააყენა უღირსი მღვდელმთავრები; მათი ადგილი სამეფო ხელისუფლების ერთგულმა პირებმა დაიკავეს. მოწესრიგდა ხელდასხმის წესი და მოგვარდა საეკლესიო ცხოვრების ბევრი სხვა საკითხი. კრების დასრულების შემდეგ, მარიამი დაემშვიდობა თავის ოჯახის წევრებს და კვლავ ბიზანტიაში, კერძოდ კი თავის თრაკიულ მამულში დაბრუნდა.

ბიზანტიაში დაბრუნებულმა მარიამმა უკანასკნელი წლები თრაკიაში, თავისივე აგებულ ერთ-ერთ მონასტერში გაატარა, თუმცა იგი არც თუ ისე იშვიათად ჩნდებოდა კონსტანტინოპოლის სამეფო კარზე. მან მოაწყო რამდენიმე დინასტიური ქორწინება ბიზანტიისა და საქართველოს სამეფო კარს შორის, რითაც ცხადია ხელი შეუწყო ამ ორი სახელმწიფოს კიდევ უფრო დაახლოვებას. სწორედ მისი წყალობით, 1116 წელს შედგა დავით აღმაშენებლის ასულის, პრინცესა კატასა და იმპერატორ ალექსი I-ის ვაჟის, ისააკ კომნენოსის ქორწინება. დედოფალი მარიამ ბაგრატიონი გარდაიცვალა სავარაუდოდ 1118 წელს თავის თრაკიულ მამულში. იგი დაკრძალეს იქვე, თავისსავე აგებულ ერთ-ერთ მონასტერში [<http://civilizebuli.ge/2019/06/08/2611>].

ამრიგად, ბაგრატიონთა გვარის ბრწყინვალე წარმომადგენელი მარიამ (მართა) დედოფალი გამორჩეული იყო თავისი სახელმწიფოებრივი და დიპლომატიური აზროვნებით, რითაც თავისი ქვეყნის ფარგლებს გარეთ იმჟამინდელ უდიდეს იმპერიაში გამორჩეულ შედეგებს აღწევდა, ხოლო საკუთარ სამშობლოში დიდი ავტორიტეტითა და პატივისცემით სარგებლობდა.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- abashidze, z. bakht'adze, m. janelidze, o. (2013). „*sakartvelo da kartvelebi*“. თბ. (აბაშიძე, ზ. ბახტაძე, მ. ჯანელიძე, ო. (2013). „*საქართველო და ქართველები*“. თბ.).
- bizant'ieli mts'erlebis tsnobebi sakartvelos shesakheb. (1966). *georgik'a*. t'. VI, tb. (ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ. (1966). *გეორგიკა*. ტ. VI, თბ.).
- sakartvelos ist'oriis nark'vevebi*. (1979). t'. III, tb. (*საქართველოს ისტორიის ნარკვევები*. (1979). ტ. III, თბ.).
- javakhishvili, iv. (1965). „*kartveli eris ist'oria*“. t'. II, tb. (ჯავახიშვილი, ივ. (1965). „*ქართველი ერის ისტორია*“. ტ. II, თბ.).
- kartuli sabch'ota entsik'lop'edia*. (1983). t'. VI, tb. (*ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია*. (1983). ტ. VI, თბ.).
- kartuli sabch'ota entsik'lop'edia*. (1977). t'. II, tb. (*ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია*. (1977). ტ. II, თბ.).
- <http://www.nplg.gov.ge/emigrants/ka/00000102> (15.02.2020)
- <http://civilizebuli.ge/2019/06/08/2611> (30.03.2020)